

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

Н. В. Захарчук

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ
КОМУНІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ
ДИСЦИПЛІН

Методичні рекомендації
за загальною редакцією Березюк О. С.

Житомир 2010

УДК 378.147:504:009(076.5)

ББК ч448.4,781я7

З 382

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
протокол №1 від 22.09.2010 року*

Рецензенти:

Шостак О. Г. кандидат філологічних наук, доцент, зав. кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Власенко О. М. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Поплавська С.Д. кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського інституту медсестринства.

Захарчук Н. В.

Підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін: Методичні рекомендації / Н. В. Захарчук ; за заг. ред. О. С. Березюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 100 с.

У методичних рекомендаціях розглядаються особливості формування готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, разом з тим відображені результати педагогічних досліджень з даної проблеми. Подано аналіз дидактичних умов, стану сформованості, функціональних та структурних компонентів підготовки студентів-екологів до міжкультурної комунікації. Запропоновано модель та методику формування готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Для студентів, слухачів магістратури, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, різних категорій педагогічних працівників.

УДК 378.147:504:009(076.5)

ББК ч448.4,781я7

З 382

© Н. В. Захарчук, 2010

ЗМІСТ

Передмова	4
I. Проблема підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації	5
II. Дидактичні умови готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації	18
III. Стан готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації	35
IV. Модель підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін	50
V. Методика готовності екологів до міжкультурної комунікації при вивчення гуманітарних дисциплін	66
VI. Навчальний план та програма до спецкурсу "Підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін"	80
Список використаної літератури	96

ПЕРЕДМОВА

В період поглиблення процесів європейської інтеграції та глобалізації Україна має нагальні проблеми в різних сферах діяльності. З розширенням зовнішньоекономічних зв'язків, підвищенням конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці, адаптацією власного суспільного досвіду до світового перед нашою країною постали питання охорони довкілля, екологічної стабільності навколишнього середовища як в самій державі, так і за її межами. Розв'язання цього завдання потребує певних змін у системі освіти та вихованні молоді.

За таких обставин вимоги до фахової підготовки майбутніх спеціалістів інженерно-технологічного профілю зростають, оскільки для вирішення глобальних екологічних проблем і для поліпшення стану природного середовища необхідно опанувати мистецтво комунікації з представниками різних держав, національностей, культур, бути готовими стати учасниками міжкультурних контактів.

Для цього потрібно не лише володіти мовленнєвими та немовленнєвими засобами взаємодії, але й знати культурні особливості тих чи інших народів. Причина цього – перетворення культури із розвитком цивілізації як основи формування особистості на засіб становлення в молодій людині суспільних та національних цінностей, міжнародного співробітництва.

Сьогодні важко знайти хоча б одну галузь діяльності, яка не знала впливу культур інших етнічних спільностей та народів. Тому метою професійної підготовки спеціалістів екологічної сфери є спрямованість на формування системи гуманістичних цінностей, підготовка студентів до здійснення міжнародної професійної взаємодії, забезпечення можливості конструктивної міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів технічного профілю з іноземними колегами. Провідною ідеєю є уявлення необхідності володіння міжкультурною компетенцією майбутніми фахівцями, посилення ролі гуманітарних предметів, які викладаються у вищій школі.

Працюючи з поданим матеріалом, кожен може долучитись до процесу формування готовності до міжкультурної комунікації. Методичні рекомендації допоможуть педагогам не лише покращити рівень фахової підготовки майбутніх спеціалістів екологічної сфери, але й на творчому рівні впроваджувати комунікативні технології в навчально-виховний процес вищих технічних навчальних закладів.

I. Проблема підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації

На сучасному етапі розвитку суспільства стає все більш очевидним, що людство прагне до розширення взаємозв'язку та взаємопізнання різних країн, народів і їх культур. Взаємодіючи з представниками інших культур, люди водночас виступають представниками власних культурних традицій і стають учасниками міжкультурних контактів, які можуть бути ускладнені впливом різних мовних традицій, звичаїв, норм поведінки, норм етикету тощо. Налагодження міжкультурних контактів та уникнення конфліктних ситуацій при цьому є гарантіями успішного вирішення численних глобальних проблем.

Все це вимагає впровадження відповідних змін у систему підготовки спеціалістів, особливо тих сфер діяльності, які передбачають часті міжкультурні взаємодії. Розвиваючи ідеї про професійну підготовку та важливість комунікативного елементу в її системі, багато вчених (А. М. Алексюк, Ф. С. Бацевич, В. І. Бондар, Н. П. Волкова, П. Н. Донец, І. А. Зязюн, О. В. Киричук, Т. В. Колбіна, Т. В. Купріна, А. В. Мудрик, І. В. Ніколаєнко, Г. Г. Почепцов, Л. О. Савенкова, І. І. Тимченко та інші) дійшли висновку про необхідність підготовки майбутніх спеціалістів до міжкультурної комунікації.

Дослідження проблеми підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації вимагає ґрунтовного аналізу категоріальних основ, визначення зв'язків між ними, спільного та відмінного. Виділимо основні базові поняття окресленої проблеми: комунікація, міжкультурна комунікація, підготовка до міжкультурної комунікації, підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Сьогодні проблема комунікації знаходить відображення в різних сферах наук. Аналізуючи соціальні процеси та взаємодії індивідів, ми дійшли висновку, що науки філософія, соціологія, психологія та педагогіка часто ототожнюють поняття "комунікація" та "спілкування", проте концентрують увагу на різних сторонах їх проявів.

В філософській науці надають перевагу дослідженням цих феноменів як всезагальних необхідних умов розвитку і становлення суспільства загалом, та кожної окремої особистості зокрема. Взаємодію індивідів у суспільстві, обмін інформацією та досвідом у процесі комунікації вивчають соціологи. Психологічний аналіз даних категорій обумовлюється інтересом до внутрішніх мотивів, рушійних сил, потреб

самої людини у спілкуванні, її ставлення до взаємодії з іншими, розуміння способів пізнати себе через комунікантів тощо.

В педагогіці відображаються певною мірою всі зазначені вище аспекти комунікативної діяльності, хоча головною метою залишається розкриття та вивчення оптимальних шляхів, способів, методів встановлення і розвитку міжкультурної взаємодії в навчально-виховному процесі та досягнення бажаного результату.

Обидва поняття "комунікація" та "спілкування" розглядаються як певний обмін інформацією, але спілкування зображується як взаємодія людей при обміні інформацією для задоволення певних потреб, а комунікація використовується для позначення швидше засобів зв'язку у процесі передачі інформації. Відмінність полягає в змісті самих термінів. В першому більш вузькому випадку комунікацію розуміють як акт спілкування, а в широкому розумінні ці два поняття можуть слугувати взаємозамінними. Користуючись висловом М. С. Кагана, відбувається "розчинення спілкування в комунікації". Суттєвою рисою обох процесів вчений виділяє потік інформації: у комунікації інформація "тече" в одну сторону в той час, коли у спілкуванні вона "циркулює між партнерами", "збільшується", "збагачується", "розширюється" завдяки активності усіх партнерів, тому з цієї позиції спілкування є діалог [23, с. 147].

Дослідник не ототожнює цей процес з "передачею" або "обміном" повідомленнями, а стверджує, що спілкування – це процес творення нової інформації, спільної для його учасників" [23, с. 149]. Тому воно є однією з необхідних умов формування, розвитку суспільства та особистості. При цьому комунікація ж, як правило, пов'язана лише з інформаційним зв'язком [3, с. 27].

Досить часто науковці (С. У. Гончаренко, Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попков, А. П. Садохін, Н. І. Формановська та ін.) ці поняття розглядають як близькі, проте несинонімічні. Досліджуючи комунікацію, П. М. Донець актуалізує проблему створення нової інформації у комунікативному процесі, основою якої виступає початкова "первинна" інформація, що їй передувала.

В умовах становлення сучасних світових відносин комунікація набуває особливого значення, крім засобу передачі та творення інформації, вона перетворюється на "найважливіший інструмент управління діловими стосунками" [20, с. 349], за її допомогою відбувається процес творення та розробки стратегії професійної взаємодії, постановка і досягнення її цілей.

Існує багато визначень терміну "комунікація". Ще в 1977 році відомий дослідник К. Мертен нарахував біля 160 дефініцій комунікації. Розглянемо деякі з них (див. табл. 1).

Таблиця 1

Визначення терміна "комунікація"

	№	Вчені	Дефініції комунікації
Філософський напрям	1	Р. Й. Димерець	Засіб повідомлення та спілкування.
	2	М. С. Каган	Інформаційний зв'язок суб'єкта з об'єктом, полягає в передачі певної інформації.
Лінгвістичний напрям	1	П. Н. Донец	Різновид повідомлення інформації в процесі взаємодії суб'єктів за допомогою спеціально створених для цього семіотичних засобів.
	2	В. Б. Кашкін	Обмін інформацією між індивідами через спільну систему символів та мовних знаків.
	3	В. П. Конецкая	Соціально обумовлений процес передачі і прийняття інформації за допомогою різних комунікативних засобів.
	4	Г. Г. Почепцов	Процес перекодування вербальної у невербальну, а невербальної у вербальну галузь, період від творення одного до дії другого.
	5	С. Г. Тер-Мінасова	Складний, символний, особистісний, трансакційний і часто неусвідомлений процес вираження певної інформації, емоційного стану і т.д.
	6	Ф. І. Шариков	Система, де здійснюється взаємодія її складових і способів спілкування для створення і передачі інформації.
Психолого-педагогічний напрям	1	Н. П. Волкова	Форма зв'язку, акт спілкування між індивідами, процес передачі інформаційного, емоційного чи інтелектуального змісту; двосторонній потік інформації.
	2	Л. Е. Орбан-Лембрик	Складний процес обміну інформацією, способи її формування, відправлення, отримання, уточнення, перероблення, обговорення та розвиток.
	3	Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков, Г. М. Несен	Передача та отримувана інформації, створення певного комунікативного співтовариства з ознаками єдності, взаємозв'язку, обміну взаємодіями, взаєморозуміння.

Вчені фокусуються на двосторонності комунікації (наприклад, "обговорення", "двосторонній потік", "обмін взаємодіями", "комунікативне співробітництво"). Ми вважаємо за доцільне розглядати комунікацію як *соціально-обумовлений процес передачі та прийняття інформації певного характеру і змісту.*

Серед різновидів комунікації окремо виділяють *міжкультурну комунікацію*. Сам термін з'являється в науковій літературі в 1970-х роках: у відомій праці Л. Самовара і Р. Портера "Комунікація між культурами", а пізніше пропонується визначення міжкультурної комунікації.

Поняття "міжкультурна комунікація", "культура міжнаціонального спілкування", "міжетнічна культурна комунікація" у науковій літературі починають вживатись з початку 80-х років ХХ століття.

Проблеми міжнаціонального спілкування, його типологія, взаємозалежність культури й спілкування, взаємодія різних культур досліджуються в роботах Н. Н. Гасанова, Б. С. Єрасова, В. П. Конєцкої, О. А. Леонтовича та ін.

Багато вчених намагаються дати визначення терміну "міжкультурна комунікація", виходячи з декількох понять, суми його складових елементів (Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попков, А. П. Садохін, П.М. Донец, В. Г. Зінченко та ін.). Найчастіше використовують два розуміння терміну "культура": класичне та динамічне. Перше зображує культуру як систему усвідомлених і несвідомих правил, норм, цінностей, структур і т.д., друге – як спосіб життя, систему поведінки, норм, цінностей особистості тощо [11].

Відома дослідниця Ю. П. Тен підкреслює, що міжкультурна комунікація виникає в процесі усвідомлення суб'єктами інтеракції культурних відмінностей один одного: "Відмінності не існують самі по собі: тільки контакт з іншими, порівняння свого з чужим, – пише вчена, – надають тим чи іншим елементам культури статус диференціальної ознаки" [46, с 45].

Ф. С. Бацевич також зосереджує увагу на культурних відмінностях, наголошуючи, що учасники комунікації у випадках прямого контакту використовують засоби мовного коду з культурно-специфічними смислами, а також стратегії і тактики спілкування, які відрізняються від існуючих всередині певної культури.

Українські та зарубіжні вчені пропонують свої визначення поняття "міжкультурна комунікація" (див. табл. 2).

В процесі міжкультурної комунікації беруть участь представники декількох культур, відповідно постає проблема вирішення відмінностей між двома чи більше культурами (С. У. Гончаренко, Г. Г. Почепцов, О. Л. Тейлор, Г. Г. Філіпчук, А. В. Фурман та ін.).

Визначення поняття "міжкультурна комунікація"

№	Вчені	Визначення <i>міжкультурної комунікації</i>
1	Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попков, А. П. Садохін	Вид міжкультурних контактів, тобто взаємодія з представниками інших культур, які часто суттєво відрізняються один від одного.
2	О. А. Каніболоцька	Спілкування мовних особистостей різних лінгвокультурних співтовариств, взаємодія "свідомостей, що говорять".
3	Т. В. Колбіна	Процес спілкування та взаємодії представників різних культур з метою вирішення спільних проблем або задоволення особистісних потреб.
4	К. В. Коперсак, О. Л. Мельник	Взаємодія, за якої відбувається включення ідентичностей комунікантів один в одного.
5	Т. В. Купріна	Багатогранний процес взаємодії в складному міжкультурному просторі, обумовлений відмінністю в поведінці комунікантів, стереотипами виховання, традиціями, звичаями, віруваннями, переконаннями взаємодіючих культур.
6	Н. В. Макшанцева	Взаємодія декількох культур з їх "традиціями" та "реальностями".
7	Д. Мацумото	Інтерація між представниками декількох різних культур.
8	Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар	Модель спілкування з наявністю єдності та розбіжностей між культурами комунікантів.
9	Ю. П. Тен	Ланка міжкультурної взаємодії, де відбувається обмін повідомленнями між культурними суб'єктами, процес обміну символами між культурами.
10	С. Г. Тер-Мінасова	Спілкування в умовах культурно обумовлених відмінностей в комунікативній компетенції його учасників.
11	І. Н. Халєєва	Процес спілкування між комунікантами, носіями різних культур і мов.

В нашому дослідженні ми беремо за основу визначення культури С. У. Гончаренком та розглядатимемо його як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, втілюються в результатах продуктивної діяльності, в сфері духовного життя суспільства.

До відмінностей в культурах відносять дозволи і заборони, стереотипні ситуації спілкування, етикетні характеристики, форми (формули привітання, прощання, тощо), рольові та соціально-символічні особливості, систему традиційних образів, порівнянь, символів.

Характеризуючи процес міжкультурної комунікації, доцільним є використання понять взаємодії, спілкування, інтеракції, контакту, проте трактування терміну містить ще й категорією відмінності: "інші культури", "різні лінгвокультурні співтовариства", "розбіжності між культурами", "носії різних культур і мов". Очевидно, що історичні, соціальні, а особливо культурні чинники ускладнюють процес міжкультурної комунікації.

Тому ми надалі вважатимемо *міжкультурну комунікацію соціально-обумовленим багатогранним процесом взаємодії представників різних культур з метою передачі та прийняття інформації певного характеру й змісту, яка зумовлена традиціями, етикетними нормами, звичаями, віруваннями, переконаннями та поштом певного етносу.*

Отже, особливості змісту міжкультурної комунікації визначаються тим, що у такому спілкуванні беруть участь представники різних культур, при цьому кожен його учасник є: 1) індивідуумом, носієм тільки йому притаманних рис, знань, уявлень, емоцій тощо (індивідуально-особистісний рівень); 2) членом соціальної групи – професійний рівень; 3) представником певної національно-культурної спільноти – національний рівень; 4) представником людства (цивілізаційний рівень) [28].

Російська дослідниця Т. Г. Грушевицька, вивчаючи міжкультурну комунікацію, наголошує, що "з великими труднощами ми розуміємо значення слів, вчинків, дій, котрі не є характерними для нас самих. Наш етноцентризм не тільки заважає міжкультурній комунікації, але його й важко розпізнати, оскільки це несвідомий процес" [16, с. 54]. Тому ефективна міжкультурна комунікація не може виникнути самостійно, комунікації *необхідно цілеспрямовано навчати.*

Так важливим та невід'ємним елементом при розв'язанні проблеми міжкультурної комунікації є *підготовка до міжкультурної комунікації.*

Саме це питання знаходить відображення в працях сучасних вчених: Т. В. Колбіної, Т. В. Купріної, С. Я. Ромашіної, І. Н. Халєєвої та ін.

Підготовку до комунікації Н. В. Кузьміна розглядає як підготовку до взаємодії, яка включає послідовну систему дій, сформовану систему вмінь та навичок комунікативної діяльності. Разом з тим сама підготовка тлумачиться як формування інтелектуальної, психічної й соціальної готовності до ефективної участі в комунікації та як засвоєння засобів практичної реалізації цієї готовності.

Загальним питанням професійної підготовки й формування готовності до здійснення професійної діяльності у різних галузях присвячені роботи Л. В. Кондрашової, В. О. Моляко, А. К. Мудрика та ін. Зокрема А. К. Мудрик виокремлює три підходи до аналізу цієї проблеми: акцентування увагу на дослідженні когнітивного, мотиваційного та емоційно-вольового компонентів готовності; опора на особистісно-орієнтоване ставлення до професійної діяльності та готовність до неї через психічні реакції та стани; розгляд цього феномену у цілісності з особистісними якостями фахівця.

У психолого-педагогічній літературі готовність пояснюється як складне особистісне утворення (Л. В. Кондрашова), особливий стан, цілеспрямоване вираження особистості студента (С. Д. Максименко), особистісна система (В. О. Сластьонін). Ми у своєму дослідженні за основу беремо підхід до проблеми готовності С. Д. Максименка і розглядатимемо цю категорію як цілісне інтегральне вираження особистості, що об'єднує її мотиви, погляди, переконання, почуття, волю, інтелект, знання, вміння, навички і досягається у процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки, є результатом різнобічного розвитку особистості з урахуванням вимог, зумовлених особливостями певної професійної діяльності.

Б. С. Єрасов виділяє два основні наукові підходи щодо підготовки до міжкультурної комунікації: інструментальний і розуміючий. Перший означає досягнення практичного результату – адаптації індивідів до іномовного середовища або навчання ефективного міжкультурного спілкування в певному контексті. Другий підхід дає можливість розглядати зміни в культурі й особистості, які відбуваються в результаті зустрічі з "іншим", перспективи розвитку людини до міжкультурної комунікації, формування особистості – посередника між різними культурами.

Е. Холл виходить з того, що ключем успішної підготовки до міжкультурної комунікації є цілеспрямоване міжкультурне навчання, яке ґрунтується на практичному використанні фактів міжкультурного спілкування людей, які виникають безпосередньо у контактах з носіями інших культур. Процес підготовки він розглядає як аналіз конкретних прикладів міжкультурного спілкування, в результаті якого розширюється міжкультурна компетенція і долаються труднощі при спілкуванні з представниками іншої культури.

Навчання міжкультурній комунікації розглядається і як освітньо-розвивальний процес, в результаті якого дві культури відіграють важливу роль, і виникають культурні віддалення або зближення, тобто

з'являється щось нове – "третя культура" (Nunfeld) або "міжкультура" (Bolten), яка характеризується новим поглядом на своє власне існування, на особистість і на розташування між рідною та іноземною культурами. Саме третя культура примушує поглянути на свою культуру очима іноземця й пізнати її з інших позицій.

Очевидним є факт, що учасники міжкультурної комунікації, використовуючи здобутки власної культури, систему цінностей та набуті знання оцінюють співрозмовника через призму цієї культури. Проте це відбувається лише тоді, коли комуніканти мають незначний досвід міжкультурних взаємодій.

Американський дослідник О. Л. Тейлор, щоб полегшити процес досягнення порозуміння при міжкультурних контактах, пропонує дотримуватись наступних правил: відмінності між культурами не слід розглядати як загрозу та критику власній культурі, а тому і не акцентувати на них увагу; важливим є пошук подібностей та усвідомлення, що дослідження та розуміння іншої культури є досить довгим та важким процесом.

При підготовці до міжкультурної комунікації слід виходити з того, що в дидактиці культура розглядається як відкрита динамічна самоорганізована система, робота якої відбувається в результаті взаємодії з традицією та реальністю, що і породжує культурну комунікацію. Особливості дидактики визначаються тим, що вона базується на лінгвокультурологічному підході, направлена на системне вивчення мови та культури. Тому дидактичний підхід включає: навчання внутрішньокультурної комунікації, навчання загальної міжкультурної комунікації [35, с. 90-91].

У процесі підготовки до міжкультурної комунікації викладач виступає носієм культури рідної мови, він володіє певною інформацією щодо іншої культури, звичаїв, традицій, етикетних норм, норм поведінки тощо. Використовуючи відповідні форми і методи навчання, викладач розраховує на зворотній зв'язок тою мірою, якою студент засвоїв новий матеріал.

Процес підготовки до міжкультурної комунікації також може відбуватися і при безпосередній взаємодії студента з представником іншої культурної традиції, де він набуває знання та уміння і розвиває навички міжкультурної комунікації самостійно, опираючись на власний досвід, проте такий спосіб не є достатньо ефективним. Оптимальні результати дасть поєднання досвіду студента з цілеспрямованим навчальним процесом (див. рис 1).

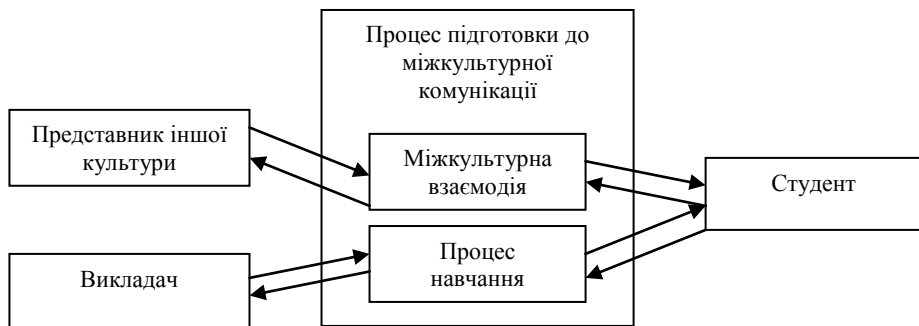

Рис. 1. Процес підготовки студентів до міжкультурної комунікації

Успішна підготовка до міжкультурної комунікації відбуватиметься лише за умови оволодіння учасниками певними знаннями про спілкування в різноманітних умовах з різними комунікантами, а також знаннями вербальних та невербальних засад інтеракції, уміннями їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата.

Тому підготовка до міжкультурної взаємодії спрямована на розвиток у студентів вміння вибирати адекватні засоби спілкування з представниками інших культур і реалізовувати їх у процесі міжкультурної взаємодії. Від рівня її розвитку залежить професійний успіх майбутнього спеціаліста, а ефективність процесу підготовки до міжкультурної комунікації – від вмілої організації навчального процесу.

Отже, підготовка до міжкультурної комунікації – це педагогічний процес формування готовності студентів до здійснення успішної взаємодії з представниками різних культур з метою передачі та прийняття інформації певного характеру і змісту, обумовлену традиціями, етикетними нормами, звичаями, віруваннями, переконаннями та побутом певного етносу.

Питання професійної підготовки майбутніх екологів актуалізуються із світовими та національними проблемами захисту й збереження довкілля, взаємодії людини з природою, раціонального використання природних ресурсів тощо. Для вирішення цих питань недостатньо бажання й зусиль однієї країни, тому діяти потрібно на міжнародному рівні.

За останні десятиріччя світова спільнота активно працює над розробкою стратегій по збереженню нашої планети, про що свідчать завдання та цілі міжнародних конференцій. Так, на Міжнародній конференції в Тбілісі (1977 р.) було визначено мету та завдання екологічної освіти. Її ролі у подальшому розвитку людства відводили головне місце на міжнародних конференціях в Парижі (1998 р.), Цюріху (1999 р.), Брюсселі (1999 р.), Дакарі (2000 р.), Йоганнесбурзі (2002 р.) та ін. Разом з тим на Всесвітньому Саміті в Йоганнесбурзі рекомендовано оголосити період з 2005 по 2015 р. десятиліттям освіти задля еколого-збалансованого розвитку.

За таких умов зростає роль фахівця-еколога, і висувається більше вимог до особистості професіонала. Окрім відмінного знання сфери діяльності, обов'язковими є знання, уміння та навички міжкультурної комунікації для взаємодії із закордонними колегами. В освітньому процесі вищих навчальних закладів над вирішенням цієї проблеми працюють викладачі гуманітарних предметів. Тут найбільше навантаження, на нашу думку, лягає на дисципліни "Українська ділова мова", "Культурологія", "Іноземна мова" та інші.

Тому, підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації при вивченні гуманітарних дисциплін розглядається нами як *педагогічний процес формування готовності майбутніх екологів до здійснення успішної професійної взаємодії з представниками різних культур через введення у зміст навчання гуманітарних дисциплін інформації певного характеру і змісту, форм, методів та прийомів, обумовлених традиціями, етикетними нормами, звичаями, віруваннями, переконаннями та побутом певного етносу.*

Як свідчить аналіз наукових джерел підготовка до міжкультурної комунікації є досить складним процесом. Цей факт доводить доцільність розгляду його науково-теоретичних основ для системного дослідження. Залежно від розуміння самого поняття та його структури всі моделі комунікації поділяють на два класи. В одному класі комунікація розглядається як передача повідомлень, що відводить досить пасивну роль адресату – отримати те, що передав йому адресант. А завдання такої комунікації полягає в якомого точнішій передачі сигналу від джерела до одержувача, тобто головна увага при формуванні міжкультурної комунікації приділяється самій інформації та її розумінню.

До другого класу належать фізичні або гуманітарні моделі, в яких комунікація є виробництвом та обміном значеннями. Тут повідомлення не просто передається адресату, а активно продовжується з отриманого,

тому такі моделі концентрують увагу на вивченні текстів та культур [54].

Найвдалішою, на нашу думку, виступає *інтерактивна або кругова модель* [13], оскільки вона відображає комунікацію не просто як процес передачі повідомлення від відправника до одержувача, а невід'ємним елементом цього процесу розглядає зворотній зв'язок. Аналогічно можна зобразити і структуру процесу міжкультурної комунікації (див. рис. 2).

Наведена загальна структура міжкультурної комунікації містить такі компоненти: представник однієї культури, кодування, канал зв'язку, декодування, представник іншої культури та зворотній зв'язок (жирні лінії), котрий в процесі навчання контролює успішність самої комунікації (за Н. П. Волковою).

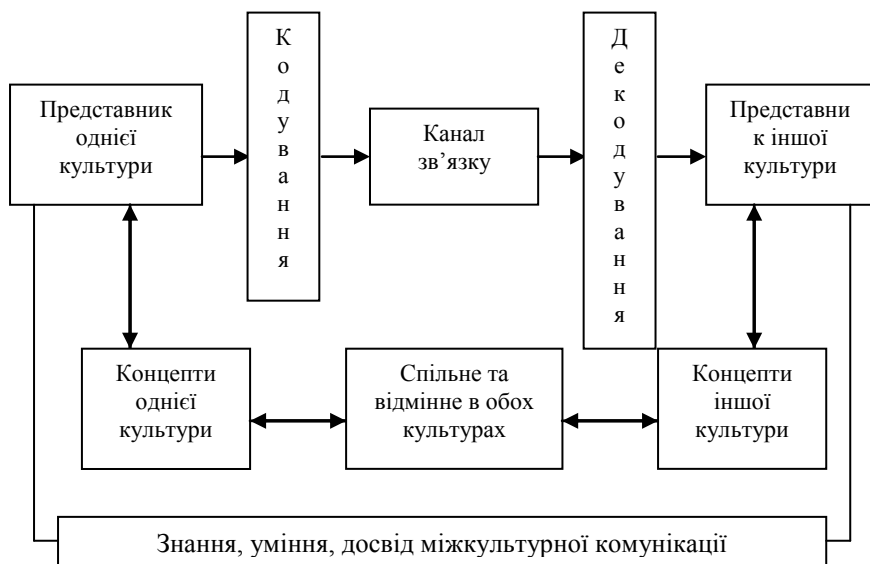

Рис. 2. Загальна структура процесу міжкультурної комунікації

Проте при підготовці до міжкультурної комунікації крім перерахованих компонентів, додаються концепти культури співрозмовників та площина взаємодії цих культур, де проходить співставлення, аналіз спільного і відмінного в культурах,

забезпечується взаєморозуміння та зворотній зв'язок під час комунікації. Розглянемо детальніше компоненти цього процесу.

Отже, представник однієї культури (відправник, адресант або кодувач) – це суб'єкт, який формує зміст та структуру інформації, котра передається. Ним може бути як людина, так і організація.

Кодування – подання інформації, яку прагне донести джерело до одержувача, в кодах (символах), зрозумілих одержувачу. Тобто певний процес, за допомогою якого ми свідомо або несвідомо вибираємо відповідні модальність і метод побудови та відправлення повідомлення. Для цього ще в дитячому віці індивід засвоює правила синтаксису, граматики, прагматики та фонології, що підводить нас до ще одного проблемного аспекту процесу міжкультурної комунікації – засвоєння вже в дорослому віці (а тому і з певними труднощами) культурних правил кодування співрозмовника.

Канал зв'язку – засоби масової інформації (газети, журнали), листування, особисті зустрічі тощо, тобто будь-які засоби комунікації.

Декодування – переклад інформації на мову одержувача (адресата), що визначається особистим його сприйняттям, здатністю розрізнати та інтерпретувати коди, використані для передачі інформації. Цей процес залежить від розуміння та використання правил вербальної та невербальної поведінки. Правила декодування, пов'язані з ним емоції та судження утворюють основу "фільтрів", якими користуються комуніканти для сприйняття світу, і які стають складовою частиною їх психологічної конституції завдяки способу їх залучення до тієї чи іншої культури [36].

Представник іншої культури (адресат або декодувач) – особа або група осіб, які приймають інформацію та певним чином реагують на неї, визначають результативність комунікації.

Концепти культури ми визначаємо як звички, звичаї, традиції, правила і закони спілкування певного соціуму, спільноти, на основі яких формуються установки, мотивації, форми поведінки, система цінностей тощо. При міжкультурній комунікації взаємодія концептів культури утворює своєрідну площину спільного та відмінного, в якій зустрічаються головні характеристики інтерактивних культур.

Як зазначають В. Г. Зінченко та В. Г. Зусман, комунікація між культурами з'єднує і руйнує національні традиції, створюючи традицію "інтеркультури" – прагнення до єдності в різноманітті веде до утворення "спільної культури" на ряду з національними культурами.

Н. В. Макшанцева наголошує, що при навчанні міжкультурній комунікації відбувається перехід інформації із сфери "Чуже" у сферу

"Своє", в результаті народжується друга мовна особистість. Це можливо завдяки оволодінню концептами чужого культурного світу.

Від культурних концептів та площини їх взаємодії залежить зворотний зв'язок співрозмовників, повідомлення, яке викликає в адресата певну реакцію, тому що в результаті комунікації в нього виникають зміни в знаннях, установках, поведінці тощо. Потоки зворотної інформації несуть відомості про суб'єктів інформації та про їх взаємодію. Н. П. Волкова серед них виділяє: ступінь володіння засобами комунікації, сформованості комунікативних умінь; рівень підготовки як студентів, так і педагогів до комунікації та рівень сформованості їх професійно значущих комунікативних умінь, якостей, досвіду; якість комунікативної діяльності, рівень професійної підготовки педагогів та студентів; уміння моделювати процес комунікації.

Весь процес міжкультурної комунікації спирається на відповідні знання, уміння та набутий і узагальнений досвід комунікативної діяльності співрозмовників. Тому метою підготовки студентів до міжкультурної взаємодії виступає досягнення адекватного сприйняття й усвідомлення переданої інформації, залежно від початкового значення, відповідна реакція на неї з використанням правильних стратегій, тактик, прийомів. Ключовими в даному випадку є задум, цілі, мотиви, інформація та знакові системи носіїв національної культури.

II. Дидактичні умови готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації

Підготовка студентів до міжкультурної комунікації є досить складним завданням, а тому на успішність його виконання впливають певні фактори. Можливість ефективного формування готовності до міжкультурної комунікативної взаємодії у студентів екологічних спеціальностей з'явиться лише за певних дидактичних умов, які визначають характер взаємодії компонентів навчального процесу. Оскільки ми розглядаємо підготовку як цілісну та багаторівневу систему, то важливим етапом нашої роботи є визначення, дослідження та забезпечення таких дидактичних умов.

Сам термін "умова" розглядається як необхідна обставина, яка уможливує здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь, суттєвий компонент комплексу об'єктів, за наявності якого

відбувається існування певного явища (О. Л. Башманівський). Під умовою ми розумітимемо відповідні особливості навчального процесу, за сприяння яких він здійснюватиметься та досягатимуться певні дидактичні цілі.

Дидактичні умови найчастіше пояснюють як: обставини процесу навчання, результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей (В. І. Андрєєв); взаємозалежну сукупність компонентів навчально-виховного процесу, які забезпечують досягнення навчальних цілей (О.Л. Башманівський); комплекс заходів, які забезпечують досягнення студентами певного рівня розвитку тієї чи іншої здатності (В. О. Калінін) тощо.

В нашому дослідженні дидактичні умови готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації – це особливості навчально-виховної діяльності, які сприяють досягненню майбутніми екологами готовності до міжкультурної комунікації.

Аналіз літератури щодо проблем формування комунікативної культури, культури ділового спілкування, комунікативних умінь, міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів дозволив нам розподілити дидактичні умови на три групи:

1. *Соціально-професійні*: рефлексивне ставлення до комунікативного аспекту майбутньої професійної діяльності, мотивація міжкультурної комунікації, забезпечення професійної спрямованості комунікативної підготовки студентів та ін.

2. *Організаційно-педагогічні*: відповідна психолого-педагогічна підготовка викладачів до процесу формування комунікативних умінь, педагогічне керування процесом формування комунікативних умінь, зміст навчального матеріалу, відповідність його інформаційного потенціалу потребам студентів, орієнтація міжкультурної комунікації на індивідуально-особистісну позицію студента як носія загальнолюдських цінностей, створення сприятливого емоційно-психологічного клімату при формуванні готовності до міжкультурної комунікації, забезпечення високого рівня комунікативної компетентності викладача та ін.

3. *Комунікативно-орієнтовані*: комунікативна спрямованість навчальних завдань, спрямованість змісту, форм, методів та засобів навчання на формування комунікативних умінь студентів, орієнтація викладача на діалогічний стиль взаємодії та ін.

Для ефективної підготовки студентів-екологів до міжкультурної комунікації, на нашу думку, необхідні наступні дидактичні умови:

1) соціально-професійні: соціально-позитивна мотивація процесу міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів при вивченні гуманітарних дисциплін; цілі підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в навчальному процесі; усвідомлення значущості міжкультурної комунікації для професійної діяльності екологів;

2) організаційно-педагогічні: взаємозв'язок теоретичної комунікативної підготовки майбутніх екологів з практикою; інтегративний підхід до викладання гуманітарних дисциплін майбутнім екологам з метою формування готовності до міжкультурної комунікації; оптимальне поєднання групових та індивідуальних форм підготовки студентів до міжкультурної комунікації в процесі навчання; рівень комунікативної компетентності викладача;

3) комунікативно-орієнтовані: комунікативно-орієнтований зміст навчального матеріалу; діалогічний характер процесу підготовки майбутніх спеціалістів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін; наявність сприятливої комунікативної атмосфери на занятті; творчий рівень комунікативної активності фахівців-екологів в процесі професійної підготовки.

Слід відмітити, що процес підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації, на нашу думку, буде здійснюватись успішно при забезпеченні та взаємодії як соціально-професійних, організаційно-педагогічних, так і комунікативно-орієнтованих умов.

Для визначення впливу вищенаведених умов готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації нами було проведено опитування викладачів предметів гуманітарного циклу Національного авіаційного університету, Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут", Житомирського державного технологічного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка. Респондентам було запропоновано виділити із одинадцяти наведених умов лише п'ять, які, на їхню думку, є найбільш значущими в процесі підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації.

За результатами опитування суттєвий вплив на підготовку спеціалістів екологічної сфери до міжкультурної комунікації у межах майбутньої професійної діяльності мають соціально-позитивна мотивація процесу міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів при вивченні гуманітарних дисциплін, оптимальне поєднання групових

та індивідуальних форм підготовки студентів до міжкультурної комунікації в навчанні, інтегративний підхід до викладання гуманітарних дисциплін майбутнім екологам з метою формування готовності до міжкультурної комунікації, діалогічний характер процесу підготовки майбутніх спеціалістів до міжкультурної комунікації при вивченні гуманітарних дисциплін, творчий рівень комунікативної активності майбутніх фахівців-екологів в процесі професійної підготовки (див. рис. 3).

Розглянемо детальніше кожен з наведених вище дидактичних умов. Найважливішою, на нашу думку, дидактичною умовою є формування *соціально-позитивної мотивації процесу міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів при вивченні гуманітарних дисциплін.*

Мотив виступає своєрідним стартовим механізмом, індивідуальною потребою в будь-якій діяльності. Він є спонукальним елементом, основою її виникнення. Діяльність, в свою чергу, повністю залежить від мотивів та міри їх усвідомлення, так само як і від рефлексивного ставлення особистості до неї. Це стосується і комунікативної діяльності, коли є внутрішня мотивація, зовнішні вимоги поступово стають внутрішніми, а тому комунікативні вправи сприяють утворенню міцних комунікативних навичок.

За О. М. Леонтьєвим, в основі будь-якої діяльності лежать особистісні смисли людини, які коригують її свідомість. Відповідно, не відбуватиметься усвідомлення знань, а навчальна діяльність не матиме бажаного результату, якщо особистісні смисли будуть відсутні, а дії та операції не спонукатимуться мотивом або потребою. Мотиваційне забезпечення навчання потребує від педагога створення позитивного ставлення студентів до цього процесу, апелювання до їх розумових і вольових зусиль.

Рис. 3. Дидактичні умови готовності майбутніх екологів до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін

Тому навчальний процес у вищих навчальних закладах повинен бути організований таким чином, щоб студенти усвідомлювали його важливість та особистісну значущість здобутих знань, які впливають на формування мотиваційної сфери. Майбутні екологи лише тоді оволодіють достатнім рівнем сформованості міжкультурної комунікації, коли усвідомлять її значущість для їх майбутньої професійної діяльності. Це веде до необхідності збагачувати зміст навчання особистісно-орієнтованим цікавим матеріалом, формувати пізнавальний інтерес, сприяти адекватній самооцінці студентами своїх можливостей, прагненню до саморозвитку, самовдосконалення, формувати відповідальне ставлення до професійної діяльності тощо.

Серед інших факторів формування мотиваційної сфери майбутніх спеціалістів-екологів визначальний вплив мають професійно-

орієнтоване навчання (Н. М. Бібік, О. О. Рембач, Л. О. Сікорська та ін.) та творча діяльність студентів (О. І.Клепиков, Л. О. Савенкова та ін.).

Проблему професійної спрямованості навчання ретельно досліджує Л. О. Савенкова. Вона підкреслює, що "орієнтування в своїй професії" має відбуватися як на рівні знань, так і на рівні емоційно-позитивного досвіду, для цього доцільним буде вирішення наступних завдань: орієнтувати майбутніх спеціалістів не тільки на результат, а й на процес діяльності; добиватися того, щоб дії, які виконують студенти, були успішними; досягати оволодіння майбутніми фахівцями елементів творчості як в професійній, так і в комунікативній діяльності. Сюди доцільно включити змістове навантаження профільних предметів екологів, а саме: "Екологія людини", "Моделювання і прогнозування стану довкілля", "Ландшафтна екологія" тощо.

Орієнтація студентів-екологів на майбутню професію повинна носити і особистісний характер, щоб готовність до міжкультурної комунікації в процесі професійної діяльності виступала не тільки як особистісна, але й як професійно-особистісна якість спеціаліста. Тому міжкультурна комунікація висуває певні вимоги до професійних навичок як до запоруки майбутньої успішної професійної діяльності. Серед них виділяють знання мовного етикету, формулювання комунікативних цілей та завдань, аналіз предмету комунікації і конфліктних ситуацій, володіння навичками, прийомами, тактиками, стратегіями ділової комунікації тощо. Тут, за словами С. П. Бондар, важливе значення набуває питання "навіщо", як тільки майбутні екологи усвідомлять професійне значення міжкультурної комунікації, відбудуться позитивні зміни рівнів готовності до її здійснення.

Таким чином, розкриття професійної значущості навчальної інформації, її зв'язок з реальним життям стимулюють не лише розвиток навчальної та професійної мотивації студентів, а й інтерес до ділової комунікації, в межах якої й відбувається професійна міжкультурна взаємодія. Основне мотиваційне навантаження тут виконує прагнення до професійного самовдосконалення. Професійний мотив визначається і залежить від інформаційного потенціалу змістового матеріалу, його відповідності потребам студентів. Відповідно інформаційно-бідний матеріал не формує позитивних стійких мотивів навчальної і професійної діяльності.

Оскільки одним із пріоритетних завдань, що постають перед освітою, є формування в молоді таких якостей особистості та компетенцій, які дозволять їй "оволодіти життєвими і соціальними ролями з тим, щоб гідно жити в умовах нового століття", то серед таких

якостей виділяють екологічну освіту, а до основних компетенцій включають поміж інших й професійну [20, с. 27]. Тому на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу все більш актуальною стає не просто професійна підготовка, а саме професійна підготовка спеціалістів екологічної сфери для подолання шкідливих наслідків впливу на навколишнє середовище.

За останні десять років на перший план разом з економічними та політичними проблемами вийшли й екологічні. Зараз сам термін "екологія" ототожнюється зі словами "діяти", "рятувати", оскільки навколишнє середовище є однією з головних цінностей, збереженням та відновленням якої переймаються всі країни світу. Зараз мова йде про формування екологічної свідомості суспільства, забезпечення екологічної освіти та підготовки майбутніх фахівців-екологів.

Проблема екологічної освіти студентів розкривається в працях В. В. Авдєєвої, Л. І. Білик, Н. М. Буринської, В. С. Крисаченка та ін. Формування екологічної свідомості всебічно та ретельно досліджують М. М. Кисельов, Б. Т. Ліхачов, О. В. Плахотнік та ін.

Проблеми екологічної підготовки вчителя аналізують Б. Г. Йоганзен, І. Д. Зверев, Г. С. Тарасенко та ін. Дослідження проводяться і у сфері формування іншомовної компетентності та особливостей комунікації фахівців-екологів (Е. В. Бібікова, І. О. Розмаріца та ін.). Проте в науковій літературі недостатньо приділено уваги проблемі підготовки майбутніх екологів саме до міжкультурної комунікації.

Останнім часом у багатьох країнах розробляються програми, концепції, стратегії розвитку екологічної освіти, підручники, посібники, науково-популярна література з проблем захисту природи, з'являються фільми, проводяться численні конференції, семінари та зустрічі. Відомі світові організації з проблем захисту навколишнього середовища "Грінпіс", "Легамбiente" та інші здійснюють екологічну політику на міжнародному рівні.

В Україні за роки незалежності були створені документи, які регулюють екологічну освіту. Так, в 1991 році було вперше запропоновано у вищі навчальні заклади ввести курс "Основи охорони навколишнього середовища" для всіх спеціальностей інформаційним листом Міністерства освіти України "Концепція гуманізації та гуманітаризації навчального процесу".

На сьогодні в Україні система екологічної освіти визначається та регулюється відповідною нормативно-правовою базою, головним документом якої з певністю можемо визначити Концепцію екологічної освіти, прийняту рішенням колегії Міністерства освіти і науки України

від 20.12.2001. Ця концепція була розроблена на основі попередніх документів щодо реформування освітнього процесу в Україні: Закону України "Про освіту" (1996), Закону України про охорону навколишнього природного середовища (1991), Указу Президента України від 12.09.95 р. "Про основні напрямки реформування вищої школи в Україні", Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття", 1994), Проекту Національної доктрини розвитку освіти у ХХІ столітті та інші.

Оскільки вирішення екологічних проблем відбувається на певних рівнях: локальному, національному та міжнародному, то майбутній еколог, крім базової екологічної освіти, повинен володіти добре сформованими міжкультурними комунікативними вміннями для успішної співпраці з колегами на інтернаціональному рівні. Цьому сприятиме соціально-позитивна мотивація процесу підготовки до міжкультурної комунікації в рамках професійної діяльності майбутніх екологів.

Наступною умовою ми виділяємо *оптимальне поєднання групових та індивідуальних форм підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі навчання.*

Процес навчання визначають як цілеспрямовану, спеціально спроектовану та організовану діяльність, в ході якої відбувається "включення" суб'єкту навчання в життя; як ціле, що об'єднує життя з підготовкою до нього; як штучний, спланований суспільний процес. Дидакти В. В. Краєвський та А. В. Хуторской підкреслюють: "Навчання не є ізольованим від "включення" студента в життя, воно відбувається на тому самому відрізку навчально-виховного процесу, де домінує підготовка до життя" [30, с. 92-93].

Оскільки навчання усвідомлюється як спроектований процес, то важливе місце посідають форми та методи його організації. Тут можна простежити таку закономірність: ефективність навчання залежатиме від відповідності способів організації діяльності індивідуальним та професійним потребам студентів, де формуючим елементом є діалогічний характер взаємодії.

Відповідно до діяльнісного підходу (Л. П. Буєва, Л.С. Виготський, О. М. Леонтєв, О. О. Леонтєв, С. Л. Рубінштейн та ін.), психіка людини проявляється й формується лише в діяльності, тобто засвоєння будь-якого досвіду відбувається не шляхом передачі інформації, а в процесі особистісної активності. Тому оволодіння майбутніми екологами комунікативних вмінь можливе лише в навчальному процесі, який організований таким чином, щоб за своїми

характеристиками був комунікативно спрямованим. Такий підхід означає поєднання теоретичних знань з практичними навичками, практики міжкультурної комунікації з різноманітними монологічними та діалогічними формами навчання, прийомами та методами, які б активізували мовленнєву діяльність студентів, сприяли формуванню уяви, пам'яті, творчого мислення.

Тому актуальною постає проблема правильного підбору форм навчальної діяльності, тобто "зовнішніх сторін організації навчального процесу, пов'язаних з кількістю тих, хто навчається, часом і місцем навчання, а також порядком його здійснення" [39, с. 216].

Оскільки аналіз педагогічної літератури показує, що ефективність опанування студентами комунікативних умінь та рівень їх активності в навчальному процесі залежить від правильно підібраних форм методів навчання (Ю. К. Бабанський, С. П. Бондар, В. С. Грехньов, О. М. Топузов та ін.), то ми вважаємо, що ефективна підготовка студентів-екологів до міжкультурної комунікації буде відбуватися при поєднанні індивідуальних та групових форм навчання.

Індивідуальні форми навчання слід застосовувати відповідно до можливостей, інтересів, потреб, здібностей студентів-екологів для поглиблення їх знань про міжкультурну комунікації в рамках професійної діяльності, вдосконалення набутих комунікативних умінь та навичок. Вдалим, на нашу думку, є залучення майбутніх фахівців екологічної сфери до науково-дослідницької, пошукової, проектної роботи. Проте використання лише індивідуальних форм веде до формування ґрунтовної теоретичної бази, що, в нашому випадку при підготовці до міжкультурної комунікації, є не зовсім бажаним результатом. Рішення – оптимальне поєднання індивідуальної та групової діяльності студентів.

Групова навчальна діяльність – це форма організації навчання в малих групах студентів, об'єднаних загальною навчальною метою, з опосередкованим керівництвом викладача та у співпраці зі студентами.

Звичайно, при підготовці студентів до міжкультурної комунікації викладачі на перше місце виводять групові форми навчальної діяльності. Тут основним інструментом навчання в руках педагога виступає комунікативний вплив групи, як моделі суспільства. При вмілому поєднанні групових та індивідуальних форм навчання, стверджує Ю. К. Бабанський, передові викладачі посилюють вплив навчання на кожного студента з урахуванням його особливостей. Тоді самим студентам в навчальній діяльності краще вдасться відтворити умови такої комунікації, спрогнозувати її перебіг, підібрати

альтернативні стратегії та тактики, уникнути непередбачених конфліктних ситуацій та віднайти оптимальні рішення, які задовольнятимуть усіх учасників комунікативної діяльності.

Слушним на цьому етапі виступає безпосереднє спілкування студентів на заняттях, тобто групові форми навчання, оскільки впливають не тільки на формування професійних мотивів комунікативної діяльності, але й створюють емоційно-сприятливу атмосферу взаємодії майбутніх колег. Саме в групових формах навчальної діяльності, виступаючи активними їх учасниками, студенти навчаються співпрацювати, допомагати один одному, співпереживати, зважати та поважати думки й прагнення співрозмовника, приймати спільні рішення, розв'язувати конфліктні ситуації, аргументувати власні дії, відповідати за них та за результати своєї діяльності, проявляти самостійність, комунікабельність, толерантність, доброзичливість тощо. Відбувається вплив студента-еколога на свого колегу у сумісній професійній діяльності.

Окрім особистісно-орієнтованих технологій навчальної діяльності (І. Д. Бех, І. А. Зимняя, І. С. Якиманська та ін.), ефективна підготовка до міжкультурної комунікації можлива за використання мікрореконструкції, моделювання різноманітних ситуацій, застосування аналізу практичної діяльності, імітаційних сюжетно-рольових, ділових ігор, соціально-психологічних тренінгів (О. С. Березюк, І. А. Зязюн, В. В. Краєвський, А. В. Хуторской, Л. І. Рувінський, Л. О. Савенкова та ін.) тощо.

Моделюванням професійних ситуацій під час навчання у вищих технічних навчальних закладах є досить перспективним шляхом підготовки сучасного спеціаліста до міжкультурної комунікації. Моделювання в педагогіці розглядається як створення умовних ситуацій, реагування та розв'язання яких сприяє виробленню в студентів професійних якостей, які вони закріплять під час виробничої практики та будуть реалізувати й розвивати в безпосередній професійній діяльності [5, с. 44].

Сюжетно-рольові та ділові ігри вдосконалюють міжкультурні комунікативні уміння студентів, сприяють активному використанню професійних знань через відтворення ситуацій наближених до реальних умов. Участь у таких іграх вимагає від студентів детальний аналіз ситуації, визначення проблеми, підбору методів та шляхів її розв'язання, застосування професійних знань й комунікативних умінь для виконання відповідних дій, щоб досягнути бажаного результату. Ще О. М. Леонтьєв звертає увагу на те, що для оволодіння продуктом

людської діяльності, потрібно здійснити діяльність, адекватну тій, яка втілена в цьому продукті.

Таким чином, оптимальне поєднання групових та індивідуальних форм підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації виступає визначальним фактором педагогічного процесу.

Третьою умовою готовності майбутніх спеціалістів екологічної сфери до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін є інтегративний підхід до викладання цих дисциплін.

Конструктивного впливу на суспільну думку, на нові підходи до взаємовідносин між людиною та природою чекають з боку професійної освіти. Саме вона має стати провідником культурних цінностей та надбавь в світі природи, це, на думку С. У. Гончаренка, є центральним питанням формування наукового світогляду особистості.

Однією з характерних рис сучасної професійної освіти є гуманізація та гуманітаризація, формування загальнолюдських, моральних та національних цінностей у майбутніх фахівців. Ми погоджуємося з твердженням Н. В. Якси, що засобом формування міжкультурної комунікації студентів може виступати будь-яка навчальна дисципліна, але особливо ефективним в цьому плані є гуманітарний блок дисциплін.

Дослідивши навчальні плани, укладені на базі освітньо-професійної програми підготовки "Бакалаврів" зі спеціальності 7.040106 "Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування", можна зробити висновок, що циклу гуманітарних дисциплін відведено значну частину навчального плану (наприклад, в Національному авіаційному університеті – 1620 год., у Національному технічному університеті України "Київський політехнічний інститут" – 1044 год.).

Загалом перелік гуманітарних дисциплін в різних університетах лишається незмінним. Так, в Національному авіаційному університеті студенти вищенаведених спеціальностей вивчають "Ділову українську мову" (54 год.), "Філософію" (108 год.), "Соціологію" (108 год.), "Основи психології та педагогіки" (54 год.), "Українську та зарубіжну культуру" (54 год.), "Іноземну мову" (432 год.) та ін. Кожен предмет робить свій внесок у здійснення діалогу, комунікації між культурами, містить у собі спільну гуманістичну складову, має певні освітні та виховні задачі. Сюди відносимо й формування комунікативної культури, що веде до адекватного взаєморозуміння, взаємодії, обміну між представниками різних культур.

Сприятливий вплив гуманітарних дисциплін при підготовці майбутніх екологів до міжкультурної комунікації є комплексним. Інтегративний підхід до їх викладання допоможе студентам досягнути процес міжкультурної комунікації як складне педагогічне явище.

В нашому дослідженні вибір предметів гуманітарного циклу був обумовлений значенням предметної, мовної, культурної та комунікативної компетенцій для успішної міжкультурної професійної взаємодії майбутніх екологів. Тому за основу ми взяли такі гуманітарні предмети: "Українську та зарубіжну культуру", "Ділову українську мову" та "Іноземну мову". Можна вважати, що саме ці предмети значно впливатимуть на формування культурної компетенції, а отже й предметної, на формування мовної компетенції, і, нарешті, поєднання цих дисциплін та спеціально розроблений спецкурс з підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації в процесі вивчення гуманітарних дисциплін формують міжкультурну комунікативну компетенцію студентів.

Оскільки більшість людей сприймають іншу культуру лише через призму своєї власної, приймаючи останню за еталон, це призводить до зневаги щодо інших культур. Часто студентів дивують культурні особливості народів, але вони не спроможна адекватно їх оцінити, зрозуміти й відповідно відреагувати. Тут важлива роль відводиться предметам українознавчого спрямування ("Культурологія" або "Українська та зарубіжна культура", "Українська мова" та "Ділова українська мова", "Українська література" тощо). Детальне вивчення різних культур, їх історичної взаємодії, цінностей та ідеалів допоможе не лише краще зрозуміти ці культури, а й знайти оптимальні способи і шляхи взаємодії з їх представниками, дасть можливість студентам в повній мірі усвідомити та переосмислити всі глибини власної національної культури.

Гуманітарні предмети дають змогу студентам зрозуміти загальні закономірності функціонування культури, її значення в суспільному розвитку індивіда, а також допомагають засвоїти найвидатніші досягнення світового мистецтва, специфіку та неповторність як української, так й іншої культури.

Успіх міжкультурної комунікації залежить не лише від знання культури співрозмовника, але й від системи традицій, символів, знаків, їх застосування, правил комунікативного співробітництва, комунікативних стратегій, від рівня володіння мовою.

"Мова відображає і зберігає в собі цілісний культурно-історичний шлях народу, зміст і дух його життя, народну мораль, етику й естетику

побуту, між людських стосунків, – стверджує М. С. Вашуленко, – мовна освіта та виховання мають стати пріоритетними, а питання мовної освіти є одним з найактуальніших питань державотворення будь-якої країни. Крім того, мова і мовлення є невід'ємною складовою виховання і розвитку кожної особистості, громадянина держави, оскільки мова є інструментом входження кожного члена суспільства в соціум" [9, с. 172-173]. Тому знання власної культури і власної мови, відповідних правил поведінки є обов'язковим при міжкультурній комунікації, адже остання неможлива без ідентифікації її учасників як представників окремих культур. Цьому і сприяє вивчення студентами гуманітарної дисципліни "Ділова українська мова".

Метою вивчення цього курсу є дати інформацію студентам про ведення сучасних особистих та ділових паперів, навчити їх етикету сучасного ділового спілкування з урахуванням національних традицій, переконати майбутніх спеціалістів, що їх фаховий рівень визначається і загальним рівнем культури мовлення, орфоепією, володінням нормами словозміни, виразною логічною інтонацією, умінням спілкуватися у різних ситуаціях з різними за рівнем знань і соціальним статусом людьми тощо.

Рада Європи висунула та активно підтримує концепцію європейської освіти, що базується на ідеї "спільного європейського дому", де саме мову визнано провідним інструментом об'єднання. Мультилінгвальність з перспективою оволодіння кожним європейцем трьома і більше мовами виступає основним спрямуванням мовної політики. Тому викладання іноземної мови стає необхідним, що призводить до визнання такої гуманітарної дисципліни як "Іноземна мова" однією з пріоритетних у навчальних закладах. Вона грає значну роль у формуванні готовності до міжкультурної комунікації, оскільки дає знайомить з іншою культурою, стає джерелом інформації про життя різних народів.

Вивчаючи іноземну мову, студент не просто засвоює певні слова, словосполучення та конструкції, але має інформацію про історію та культуру різних країн. При цьому відбувається ідентифікація себе як представника власного народу, усвідомлення існування в іншій культурі відмінних сторін у системі сприйняття, в системі цінностей, етикетних нормах і т.д.

Як зазначають вчені Є. М. Верещагін та В. Г. Костомаров, студенти вивчаючи іноземну мову, зазвичай прагнуть перш за все оволодіти ще одним способом комунікації. Проте людина одночасно проникає в нову національну культуру, "отримує величезне духовне багатство, що

зберігається в іноземній мові" [10, с. 4-5], а самі носії мови вивчають свою власну національну культуру не інакше, ніж як через посередництво рідної мови.

Вивчення іноземної мови сприяє розвитку в студентів здібностей використовувати її як інструмент спілкування, засіб міжособистісної взаємодії в багатонаціональному та полікультурному просторі. Кожне слово містить частину культури народу, відображає історичні та соціальні зміни, певні способи мислення.

Згідно зі стратегією вивчення іноземних мов в Україні, комунікативна здатність людини ґрунтується на мовній, мовленнєвій, дискурсивній, стратегічній, соціокультурній та соціолінгвістичній компетенціях. Тобто, студенти мають знати не тільки вербальну мову та відповідно її застосування в конкретних ситуаціях, а й володіти певною картиною світогляду представників даної іноземної мови.

Метою цього курсу є практичне володіння іноземною мовою, реалізація на письмі комунікативних намірів, встановлення ділових контактів, вираження прохання, згоди, незгоди, відмови, вибачення, подяки; досягнення студентами такого рівня знань, який повинен забезпечити майбутнім спеціалістам можливість спілкуватися іноземною мовою за тематикою, передбаченою програмою, застосовуючи лексико-граматичний мінімум, проводити обговорення проблем загальнонаукового та професійно-орієнтованого характеру. Основний принцип курсу – його комунікативна спрямованість.

Водночас для спеціалістів-екологів необхідним є вивчення наступних тем: розмова по телефону, ділове листування, переговори, звернення щодо працевлаштування, призначення на посаду, підписання договорів та контрактів, наукові конференції, подорожі закордон, поселення в готель тощо, оскільки ці елементи відображають особливості професійного спілкування безпосередньо в сфері їх діяльності.

В процесі викладання зазначених гуманітарних дисциплін педагог орієнтується на інтегративний підхід як засіб формування узагальненої системи знань, умінь і навичок міжкультурної комунікації студентів-екологів. Фрагментарність при підготовці до міжкультурної комунікації ускладнює комплексне розуміння студентами даного процесу і запобігає використанню ними вже набутих знань й умінь за межами того чи іншого предмету.

Інтеграція (від лат. *integrum*) – об'єднання, взаємопроникнення; процес взаємного зближення та утворення взаємозв'язків [11]. Інтеграція гуманітарних дисциплін в професійній підготовці майбутніх

екологів доцільна з огляду на мету і завдання такої підготовки, разом з тим, це дозволяє глибше розкрити та доповнити зміст самих дисциплін, визначити спеціалізацію провідною ідеєю їх викладання. Розв'язання цієї проблеми в контексті професійно-орієнтованого навчання можливе через введення спецкурсів (Н. М. Бібік, В. І. Кизенко, Л. А. Липова та ін.).

Таким чином, інтеграція гуманітарних предметів відіграє значну роль у формуванні міжкультурної комунікації майбутніх екологів.

Четвертою дидактичною умовою нашого дослідження виступає *діалогічний характер процесу підготовки майбутніх екологів до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.*

Аналіз психолого-педагогічних джерел (І. Д. Бех, О. О. Бодальов, І. А. Зязюн, О. В. Киричук, А. В. Мудрик, В. Ф. Паламарчук, І. С. Якиманська та ін.) доводить, що лише діалогічний характер навчальної діяльності або суб'єкт-суб'єктне спілкування між учасниками цієї діяльності буде забезпечувати ефективний педагогічний вплив. Діалогічний характер навчальної діяльності обумовлює успішний перебіг процесів навчання, виховання та розвитку особистості.

Діалог, за В. Ф. Паламарчук, є основою творчого мислення, формою суб'єкт-суб'єктної взаємодії. А саме діалогове спілкування виконує провідну роль у розв'язанні глобального планетарного завдання діалогу культур і цивілізацій. Навчальний діалог є не тільки формою спілкування для досягнення цілей педагогічного процесу, в ньому учасники співпрацюють, пізнають один одного, самовиражаються, діють в умовах навчальної ситуації. Його конструктивний характер сприяє формуванню готовності майбутніх спеціалістів-екологів до професійної міжкультурної комунікації.

Соціокультурну основу концепції спілкування як діалогу започатковано в працях М. М. Бахтіна, В. С. Біблера, Л.С. Виготського та ін. Вчені довели, що тільки у взаємодії з оточенням, в комунікації з іншими людьми індивід набуває якісні характеристики, стає особистістю, коли він відображається в інших, протиставляє себе співрозмовнику. Лише в діалозі можливе самовизначення індивіда як особистості в культурному контексті.

В. С. Біблер застерігає від примітивного розуміння діалогу, в якому мова йде про діалогічну сутність самої істини, краси, добра, про те, що розуміння іншої людини несе в собі взаєморозуміння "Я-Ти" як онтологічно різних особистостей. А в умовах "діалогу культур" – особистостей з різними культурами, логіками мислення, різними розуміннями справедливості, добра, істини.

Міжкультурна комунікація є діалогічною за своїм характером, оскільки вона передбачає унікальність кожного її учасника, їх рівність, толерантність один до одного, орієнтацію на взаєморозуміння, сприйняття та правильну інтерпретацію ідей, уявлень і поглядів партнера, взаємне доповнення позицій учасників діалогу. Умовою виникнення будь-якого діалогу, в тому числі й міжкультурної комунікації, є спільні знання про предмет розмови, уміння їх аналізувати й оцінювати певні події чи явища. Тому завданням викладача є спонукання студентів до опанування певними знаннями, набуття відповідних умінь та навичок, розвитку необхідних якостей для ефективної професійної міжкультурної взаємодії.

Діалог – це завжди певний емоційний контакт між педагогом та студентами, взаємодія. І. Д. Бех наголошує, що головне у встановленні діалогу – це сумісне спрямування до вирішення проблеми. Студенти повинні розуміти, якими цілями керується педагог у комунікації з ними, а найсуттєвішою характеристикою емоційно збагаченого діалогу виступає наявність рівності позицій студента та викладача, що означає визнання активної ролі студента в навчальному процесі.

Забезпеченню діалогічного характеру навчання сприяє застосування групової роботи, різноманітних дискусій, бесід (як парних, так і колективних), диспутів, "круглих столів", проектних завдань, проблемних ситуацій, "мозкових атак" тощо. Таким чином, створюватимуться умови не лише для розвитку мислення, мовлення, встановлення контакту з іншими людьми, розкриття особистості студента, але й відбуватиметься своєрідний діалог з культурою через суспільство.

Оточуюче середовище також може сприяти або перешкоджати встановленню діалогічного спілкування, тому важливо приділяти увагу застосуванню різних технічних засобів, видів мистецтва, форм та методів роботи з використанням наочності на заняттях тощо.

Творчий рівень комунікативної активності фахівців-екологів в процесі професійної підготовки є п'ятою умовою успішної готовності студентів до міжкультурної комунікації.

Активність студентів полягає не в простому засвоєнні інформації, а в її використанні для формування структури майбутньої професійної діяльності, для набуття нового знання. При цьому студент, на думку І. С. Якиманської, є "творцем" цього знання [52, с. 54]. Саме активність визначає ступінь включення студентів у навчальну діяльність, що і обумовлює ступінь їх готовності як до комунікації загалом, так і до міжкультурної комунікативної діяльності зокрема.

Проте мова не йде про примус до творчої комунікативної активності, а про створення відповідних умов для її прояву, що і є одним із завдань педагога у процесі професійної підготовки студентів технічних спеціальностей до міжкультурної комунікації. Цьому сприяє створення комунікативної атмосфери на заняттях, використання різних форм та методів організації навчальної діяльності, створення комунікативних ситуацій, стимулювання до комунікації, аналіз студентами-екологами результатів власної комунікативної діяльності, заохочення студентів знаходити й використовувати власні способи взаємодії, обирати найбільш раціональні з них тощо.

Крім розвивальних, проблемних, дослідницьких, пошукових форм і методів навчання, які спонукають до активності, творчого мислення, пошуку нових знань та нових способів дій, ми велике значення надаємо відповідній комунікативній атмосфері на занятті та визначальній ролі викладача, за якої все вищезгадане буде можливим.

Педагог є не тільки керівником, людиною, що спрямовує процес навчання, він виступає насамперед особистістю, членом колективу, групи студентів і відіграє вирішальну роль у формуванні особистісних та комунікативних якостей студентів. Від викладача залежить комунікативна активність студентів, тому що саме він моделює перебіг стосунків в навчальному процесі, визначає їх характер.

У науковій літературі ґрунтовно досліджується проблема готовності педагога до професійної діяльності, зокрема численні праці розкривають питання ефективності різних стилів педагогічної комунікації у стимулюванні творчої активності студентів (Н. П. Волкова, В. А. Кан-Калік, І. С. Якиманська та ін.), педагогічних умінь (В. О. Калінін, Л. О. Савенкова та ін.), педагогічної майстерності (Ю. П. Азаров, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна та ін.), встановлення емоційного контакту та діалогу зі студентами (Ш. А. Амонашвілі, І. Д. Бех, А. В. Мудрик та ін.), культури педагогічного спілкування (О. В. Киричук, В. С. Грехньов та ін.), професійної підготовки спеціаліста (Н. М. Буринська, Н. Г. Ничкало та ін.) тощо.

Стиль педагогічного спілкування визначає навчальну успішність студентів, їх активність, готовність до взаємодії, контакту, а тому впливає на формування комунікативних умінь студентів. Доброзичливе ставлення до студентів, повага, емоційність, психологічний контакт, справедливість, співпраця тощо – наявність чи відсутність цих факторів у взаєминах викладача зі студентами може сприяти чи перешкоджати формуванню сприятливого психологічного мікроклімату на заняттях, і як результат, прискорювати або гальмувати розвиток комунікативних

умінь студентів. Таким чином, логічним є обрання такого стилю, який ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного студента, довірі, орієнтації на самостійність і творчість. Саме такі характеристики притаманні демократичному стилю педагогічного спілкування.

Як зазначає Т. В. Колбіна, при організації навчального процесу зусилля педагога повинні бути спрямовані на те, щоб створити атмосферу довіри та сприятливі умови для навчання з метою розкриття здібностей студентів і виявлення їх творчої активності. Тому, в цьому сенсі, принцип гуманізму перетворюється на соціально-педагогічний фактор розвитку комунікативно-активної особистості.

Отже, підготовка майбутніх екологів до міжкультурної комунікації виступає однією із складових елементів професійної підготовки. Вона проходить ефективно лише при забезпеченні наступних дидактичних умов: соціально-позитивної мотивації процесу міжкультурної комунікації майбутніх спеціалістів при вивченні гуманітарних дисциплін, оптимального поєднання індивідуальних та групових форм підготовки студентів до міжкультурної комунікації в процесі навчання, інтегративного підходу до викладання гуманітарних дисциплін майбутнім екологам з метою формування готовності до міжкультурної комунікації, діалогічного характеру процесу підготовки майбутніх спеціалістів до міжкультурної комунікації у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, творчого рівня комунікативної активності фахівців-екологів у процесі професійної підготовки.